

Антрополит Іларіон
(Іван Огієнко)

“Мова українська
була вже
мовою церкви”

Навіки

* * *

Серед видатних українських церковних і громадських діячів, істориків церкви і освітян вирізняється постать митрополита Іларіона (в миру Іван Іванович Огієнко). Протягом усього свого життя, займаючи чи-то світські, чи церковні посади, він проніс любов до України, рідної мови, православної церкви...

2019
Дніпро
Рубанівське

ISBN:

Видавництво "Навіки"

© Василь Пишний

“Почуй мене, Боже!..”

14 січня 1882 р. у м. Брусилів у Івана Рудька-Огієнка та Єфросинії Петриченко знайшлася шоста дитина - син Іван. Пишалися Огієнки своїми пращурами козаками, особливо Максимом, який за часів Коліївщини (1768р.) очолив Кліщинське повстання (1767-1770 рр.). Іван Огієнко - брат прадіда Сергія Бубки.

Коли малому ледь виповнилося два роки, загинув батько (попав під копита коня). Та жити треба. Згорьована вдова була спокійна за двох старших - вони жили окремо, трьох середніх віддала добрим людям, а з Іванком ходила по наймах. І за таких умов мале хлоп'я закінчило початкову чотирирічну школу в Брусилові. Далі мати з малим пішки дійшли до Києва, віддала сина безкоштовно навчатися у Київській військово-фельдшерській школі (потім випускник мав відпрацьовувати шість років оте безкоштовне). Однокашником Івана Огієнка був Юхим Придворов (Ви його знаєте, як російського поета «Дем'ян Бідний - мужик вредний»). Удвох хлопці редагували рукописний місячник «Моя бібліотека».

15-річним Іван надрукував у Петербурзькому часописі «Сельский вестник» першу статтю «Містечко Брусилів. Як живуть селяни». З 1900 р. випускник працював у Київському військовому шпиталі у відділенні з психічнохворими. Але мрія про освіту не полишала його: у травні 1903 р. в Острозі склав іспити за курс гімназії та поступив до Київського університету.

У 25 років кращий студент професора Володимира Перетца взяв шлюб із учителькою Домнікією Литвинчук (сміялися, що вона теж із Брусилова, молодша за чоловіка аж на 2 дні!). Молоді винаймали помешкання, там знайшовся їхній первісток - Євген, який помер малолітнім.

Іван Огієнко першим розрядом закінчив університет, став професорським стипендіатом (1200 карб. за рік).

Успішно склав іспити з польської, російської, сербської, церковнослов'янської мов; почав самостійно читати лекції. У Катеринославі надрукував дві бібліотечні серії - «Нариси культурного життя старої Малоросії», «До історії шкіл у Малоросії».

Професор, батько трьох дошкільнят, Іван Огієнко у квітні 1917-го першим у Київському університеті розпочав читання курсу «Історія української мови». За короткий час він створив і видав два десятки підручників із української мови. Від 1918 р. професор кафедри історії української культури Київського Українського Державного Університету.

14 січня 1918 Огієнко виступив на Всеукраїнському Церковному Соборі у Києві з доповіддю «Відродження Української Церкви», в якій довів право Української церкви на самостійне існування. За ухвалою Ради Міністрів Огієнко поїхав до Кам'янця-Подільського і заснував там університет, став його першим ректором (урочисто відкрито 22 жовтня 1918). З Києва прибув вагон із власною бібліотекою професора, яку Огієнко подарував новому університету. Огієнко читав в університеті курс лекцій «Українська культура», за якими видав у 1918 році книги.

5 січня 1919 Огієнка призначили міністром освіти УНР. 17 січня міністр освіти ухвалив у всій Україні правила українського правопису; 30 січня видав наказ, за яким мовою викладання в усіх школах України (початкових, середніх, вищих) мала стати українська мова, у школах національних меншин дозволялося користуватися рідною мовою. 7 та 8 лютого видав накази, за якими всі дипломи, свідоцтва та атестати мали видаватися виключно українською мовою, всі написи на бланках, штампелях і печатках також мали бути замінені на українські. У цей же час дружина Огієнка має отримати в банку гонорар чоловіка за видані підручники (від приватного видавця Гаєвського). Банкір Хаїм Пейсатий запропонував дружині

міністра обміняти гривні на валюту. Відповідь Домініки Данилівни спантеличила: «Українському міністрові не личить збувати своїх рідних грошей».

Від 16 листопада 1919, після від'їзду Директорії УНР з Кам'янця-Подільського, Огієнко став головноуповноваженим уряду.

Захоплення Кам'янця-Подільського більшовицькими військами (16 листопада 1920) змусило Огієнка емігрувати до Польщі. До Польщі вони прибули біднішими за бідних. Важке життя скитальця-вченого допомагала долати дружина, але її організм підкосився. Рак хребта, дві операції, 17 місяців прикута до ліжка. Напередодні вона продиктувала священику останнє слово: Дітям, Анатолію, Юрію, Лесі заповідала палко і віддано кохати батька; не одружуватися з чужинцями; виховати своїх дітей українцями.

Після її смерті Огієнко прийняв чернечий постриг і церковне ім'я Іларіон. Професор Варшавського університету, митрополит Холмщини і Підляшшя упродовж семи років перекладав Біблію. Та війна все зруйнувала: архів, рукописи. Немолодий учений із однією валізою та трьома дітьми добрався до Швейцарії. Жили у притулку для безхатченків. Тільки 1947-го року його запросила канадська громада. У 1951 р. його обрали митрополитом УАПЦ Канади. На цьому посту він був до останнього дня.

У середу, 29 березня 1972 р. у шпиталі у Вінніпезі на руках синів Анатолія та Юрія Огієнко зронив останню сповідь:

Почуй мене, Боже, почуй ці моління,

Рятуй же свою Україну!

Спини її болісні страсті й терпіння,

Спини, бо від муки загину!

Свою бібліотеку на 20 тисяч томів, серед яких Острозька біблія 1581 р., заповів Україні.

Ганна Черкаська

Мова українська була вже мовою церкви

1. Українська мова в церкві
2. Церковна проповідь виголошувалась українською мовою
3. Євангеліє читали в церкві українською мовою
4. Учительне Євангеліє було українською мовою
5. Книги Старого Завіту були в українській мові
6. Інші церковні книжки були українською мовою
7. Текст служб Божих вимовлявся по-українському
8. Стару українську церкву зруйновано

1. Українська мова в церкві

Мова українська, як мова богослужбова... Просте й коротке речення, а скільки сил своїх поклав на здійснення його український народ! Три останні роки йде вже на Вкраїні великий релігійний рух, три роки точиться завзята боротьба за святе це гасло — **хвалімо Бога рідною мовою!** Святе гасло це має вже й лучезарного вінця з тих великих страждань, що їх понесли всі, хто визнавав його, бо за «українізацію» церкви священників гнали, звільняли зі служби, проклинали, позбавляли духовного сану й катували... Святе гасло це — **хвалімо Бога рідною мовою** — не раз вже й окроплено кров'ю наших мучеників, що життя своє поклали за здійснення його...

Справа введення української мови до церкви — це віковична справа, що давно вже постала перед українським народом, як справа актуальна. Спочатку вона виявлялася лише в первісній формі своїй — чути в церкві проповідь рідною мовою; пізніше це ж саме питання поширилось, бо громадянство почало домагатися ще й читання Євангелія в церкві українською мовою. От тільки в цих первісних формах й виявлялися українські церковні бажання останнього

століття аж до початку революції, до 1917 р.

Бажання дуже малі, обмежені, й дивні для кожного, хто не знає дореволюційного українського стану, коли придушувалися всякі прояви національного життя. І не дивлячись на те, що бажання ці були такі обмежені, їх все таки не було задоволено...

І народ український до революції не чув у своїй церкві ані казані (проповіді), ані Євангелія рідною мовою своєю...

Але після революції, з 1917 р., потроху прокидається серед нашого громадянства й рух релігійний і громадянство до 1920 р. бореться ще за старі свої вимоги, і тільки з 1920 р. ставить все це питання вже в цілому його розмірі: **хвалімо Бога рідною мовою!** І з 1920 р. починаються на Україні Служби Божі рідною мовою.

Українське громадянство досягло таки свого — тепер воно приносить Богові жертву хваління рідною мовою своєю... Але скільки хоч би за останні три роки на це покладено сил, скільки понесено втрат недоцільних, і нарешті — скільки пролято крові святої... Єпископат на Україні, що з походження був переважно московським, не йшов в справі цій ні на які уступки, все загострював справу і всіма силами боронився, щоби не допустити «мови базару» до своєї офіційної церкви....

В статті оцій я хочу показати, що всі українські церковні бажання, які постали останніми часами, не були якоюсь новиною — український народ хотів тільки відновити те, що давніше він мав у церкві своїй, але що силою було йому віднято владою московською; хотів, власне, тільки розмосковити свою колись українську церкву.

І справді, історія показує нам, що в давнину мова українська була вже мовою церкви.

2. Церковна проповідь виголошувалась українською мовою

В Україні в кінці XVI віку і в початку XVII, особливо ж в середині його, утворилась оригінальна церковна казань. Бурхливий час, який переживала тоді Україна, вимагав активної допомоги церкви, вимагав впливу її на народ. І справді, в той час широко розповсюджується по Вкраїні казань, яка зробила своє певне національне діло. По всіх містах України, в більш помітних церквах, було заведено тоді спеціальну посаду проповідника, — «казнодія». На цих посадах часто бували талановиті священики, наприклад, Димитрій Туптало (потім митрополит Ростовський), при архієрейській церкві в Чернігові. Проповідники в своїх казанях вияснювали не тільки релігійні справи, але дуже часто відгукалися й на питання часу свого. Духовенство в той час сміло йшло поруч з народом в його боротьбі за національне існування, і мало на народ великий і корисний вплив. Церква була тоді правдивою школою, де добре виховувався народ не тільки релігійно, але й національно, — цьому допомагала якраз казань, допомагала тим, що була вона на рідній мові.

Взагалі, народ український ніколи не забуде своєї церкви старої й її духовенства, бо заслуги їх в культурному житті нашому величезні, бо це церква стара зберегла нам народ український як український...

Казань у рідній мові, вже в більш розвиненій формі, появляється на Вкраїні з XVI віку; занесено її було сюди з Заходу через Польщу. Розквіт церковної казані в рідній мові на Заході припадає на XVI вік і цю тодішню манеру казані хутко було занесено й на Вкраїну. Тут, особливо в XVII віці, буйно заколосилась проповідь в рідній мові і дала дуже добрий врожай.

За XVI і XVII віки на Україні було засновано дуже багато церковних братств, які кріпко боронили свою батьківську віру. От ці братства дуже добре зрозуміли значення церковної казані і завжди пильнували мати в себе на службі якнайкращого проповідника. Була навіть особлива посада «братського казнодія», на яку запрошувались найкращі проповідники, наприклад, Кирило Ставровецький у Львівського братства, Мелетій Смотрицький у Віденського і т. п.

І тільки з-за того, що проповідь велася рідною мовою, вона мала такий великий вплив на народ, була цілком життєвою і щиро національною. Народ любив тоді проповідь. Казнодії користали з народної поваги й були людьми дуже впливовими.

Багато духовних осіб вславились тоді, як проповідники; згадаю тут хоча б таких, як Леонтій Карпович († 1620); Лазар Баранович, що вславив себе двома збірками казань: «Труби словесъ» 1674 р. та «Мечъ Духовний» 1666 р.; Іоаникий Галятовський, найславніший український проповідник XVII віку, його збірка казань, «Ключъ Разуменія» 1659 року, писана тодішньою літературною українською мовою, мала три видання (1659-660, 1663 і 1665 рр.) і широко розійшлася не тільки по Україні, але й по всім слов'янським світі; Антоній Радивиловський († 1688), славний казнодій український, випустив дві великих збірки українською мовою: «Огородокъ Марії» 1676 р. та «Венець Христовъ» 1688 р. Славними казнодіями були також: Кирило Ставровецький, Тарасій Земка, Захар Копистенський, Інокентій Гизель, Св. Димитрій Туптало (митрополит Ростовський), Степан Зизаній, Лаврін Зизаній, Семен Полоцький, Степан Яворський і багато інших.

У той час на Москві не знали живої церковної проповіді — її занесли туди українці. Українці ж

завели живу казань не тільки в Росію — вони заводили її в Болгарії й Сербії.

І скрізь на Україні по церквах вільно лунала тоді проповідь рідною мовою; звичайно, нікому тоді й в голову не приходило звати рідну мову «мовою мужичою» і тому не допускати її до церкви. Великі, товсті томи проповідей, писаних українською мовою, хочби Галятовського та Радивиловського, красномовно свідчать нам, що українська мова була в той час мовою церкви, була мовою, якою вчили й виховували народ.

Так справа точилася три віки — XVI, XVII та XVIII. І тільки в XIX віці спиняється на Україні рідна проповідь, народжується нове покоління батюшок, що потроху забуває рідну мову свою, мову батьків своїх, пристає до мови московської, яку й заводить до церковної казані. Правда, й московську казань можна було говорити тільки після певної цензури...

І коли з другої половини XIX віку зароджується на Україні рух за заведення проповіді українською мовою (священики Бабченко, Гричулевич та Опатович дали книжки казань та оповідань з святого Письма), то рух цей, власне кажучи, нічого нового не домагався, — хотіли тільки відновити стару українську казань, що колись цілі віки вільно виголошувалась по церквах на користь українському народові.

3. Євангеліє читали в церкві українською мовою

Дуже рано на Україні постала потреба мати Письмо Святе на рідній мові; народ український ще з початку XVI віку вже був проинятий думкою чути слово Боже українською мовою. Думка ця, неясна і слабка з початку XVI віку, вже в середині цього віку стає конкретною думкою українського загалу.

Церковнослов'янська мова, болгарська по

походженню, вже для XVI віку була мовою застарілою й мало зрозумілою; до нашого часу дійшло багато скарг про те, що в XVI і XVII віці мови церковнослов'янської вже не розуміли не тільки звичайне громадянство, але не розуміло цієї мови й духовенство. З-за цього й постала думка чути Слово Боже живою мовою.

Переклади Письма Святого на українську мову першими розпочали проповідники. Виголошуючи проповіді свої українською мовою, проповідники рано прийшли до думки перекладати Письмо Святе на мову, зрозумілу народові. Тогочасні проповідники дуже любили пересипати казані свої уривками з Євангелія, з Псалтиря й інших книг Св. Письма. Ці уривки вони почали виголошувати, а в друкованих казанях — писати українською мовою.

Повинен підкреслити тут ще одну річ. Наші духовні письменники XVI й XVII віків взагалі дуже любили обіруч користати з Св. Письма; цитатами з Біблії переповнено всі їхні писання; на краях книжок цих завжди зазначається й місце з Біблії, звідки взято цитату. Коли б посписувати всі ці цитати зі всіх тодішніх українських творів і звести їх до купи, то ми б мали добру частину Біблії в перекладі на українську мову XVI–XVII віків.

Переклади цитат на українську мову починаються дуже рано; так, ми їх вже знаходимо в «Похвалі гетману К. И. Острожському» невідомого автора, в Супрасльському рукописі, під 1515 р. (видання 1836 р., Москва, с. 149-154). В книзі Степана Зизанія «Казанье Св. Кирилла Іерусалимского» 1596 р. читання з Євангелія приведено українською мовою.

Почавши з перекладів окремих цитат, хутко дійшли й до думки мати ціле Євангеліє українською мовою. І справді, ще в XVI віці, коли в передових тоді слов'янських народів — чехів та поляків — тільки

що розпочали перекладати Св. Письмо на рідну мову, розпочали такі ж переклади і в нас в Україні. Серед православних слов'ян — сербів, болгар і москалів — українці найперші почали переклади свої Письма Святого на живу народну мову, розпочали ще з XVI віку, тоді як інші православні слов'яне знають такі свої переклади лише з віку XIX.

Ще за XVI вік Євангеліє було перекладено на українську мову багато раз:

1. У 1556-1561 роках в містах Дворці і Пересопниці на Волині; це так звана Пересопницька Євангелія, що тепер зберігається в Полтавському єпархіяльному музеї і належить Полтавській духовній семінарії.

2. Року 1571-го, на основі перекладу Пересопницького, було перекладено Євангеліє українською мовою в Володимирі-Волинському; це так зване Волинське Євангеліє, що тепер зберігається в м. Житомирі, в Волинському єпархіяльному музеї.

3. Десь коло року 1580-го (а може й 1570) Євангеліє переклав і частину надрукував Василь Тяпинський.

4. Року 1581-го десь на Волині переклав цілий Новий Завіт українською мовою Валентин Негалевський; рукопис перекладу зберігається в Києві, в бібліотеці Михайлівського монастиря під № 421.

5. Нарешті так зване Літківське Євангеліє, що тепер зберігається в м. Літки на Чернігівщині Остерського повіту. Це тільки кусок Євангелія від Луки (зачала 4-46), зроблений десь на Волині, можливо в Луцьку, в 1595 р., теж на основі перекладу Пересопницького Євангелія.

До цих перекладів Євангелія треба додати ще два переклади, близько мені не відомі, — це переклади, що зберігаються один у Віденській публічній бібліотеці, а другий — у Москві, в Румянцевському Музеї.

Цікава та мета, яку зазначали собі перекладчики

Євангелія українською мовою. Так, перекладчик Пересопницького Євангелія пише: «А иже естъ перекладана таято святаа Євангелія из языка бльгарскаго на мовоу Роускою, то для лепшого вырзоумленя людюу христїанского посполитого».

А Валентин Негалевський пише, що він переклав Новий Завіт «несамъ своее властное хути, а то учинил за намовою й напаминанемъ многихъ учоныхъ, богобойныхъ, а слово Божее милующихъ людей, которые писма полского читати не умеют, а языка словенского, читаючи писмом рускимъ, выкладу з словъ, его не розумеют».

Всі зазначені вище переклади призначалися, звичайно, не тільки для благочестивого читання вірних вдома — їх читано і в церкві. Так, Пересопницьке Євангеліє безумовно було в церковному вжиткові, безумовно по-українському його читано в церкві; на це вказує поділ Євангелія на зачала, а також і те, що в Євангелії скрізь дуже старанно позазначувано, де кожне денне Євангеліє починається, а де воно кінчиться.

Про це ж саме виразно засвідчив і сам перекладчик: в приписці після Євангелія від Іоана він зазначає, що своє Євангеліє він писав «для читаня ц(е)рквей божіих, а для наоуки людюу христїанского».

Про те, що Пересопницьке Євангеліє читано і в церкві, свідчить ще й оце місце з Післямови. Писар Євангелія, Михайло Василевич, просить простити помилки: «Протож прошу вас, священници, отци й діякони, й вси, которыі есте в клиросех причтенныі слуги церковныі». Це звернення до священиків і дияконів свідчить, що Євангеліє було читано і в церкві.

Про те, що це Євангеліє в українській мові було в церковнім вжиткові, свідчить і П. І. Житецький —

перший науковий дослідник Пересопницького Євангелія. «Не подлежить сомненію, — пише він, — что оно потреблялось въ Церковному Богослуженіи, сообразно съ желаніємъ переводчиковъ удержавшихъ въ текстѣ Євангелія такъ называемыя зачала; да й самъ Мазепа, ктиторъ Переяславскаго Собора, жертвуя епископской катедре такую книгу, какъ Євангеліе, смотрель на него, конечно, не съ ученой, а съ практической точки зренія; въ свою очередь й те, кому она была пожертвована, видели въ ней прежде всего Богослужбовую книгу, необходимую въ церковномъ обиходѣ. Отець Думитрашко предполагаєть что Пересопницькое Євангеліе вышло изъ Церковнаго употребленія только после окончательнаго подчиненія Малороссійской церкви веденію Всероссійскаго Синода, когда на кафедру Переяславскую стали поставлять епископовъ изъ великоросіянь».

Ми такої думки, що це Євангеліе могли читати в церкві аж до часів цариці Катерини, коли остаточно вже обмосковили церкву Українську.

Так само й Новий Завіт В. Негалевського, як і інші переклади, поділено на зачала і позазначувано, де денне Євангеліе починається, а де воно кінчиться.

Таким чином, як бачимо, стара українська церква знала й допускала читання Євангелія в церкві українською мовою. Тому й довголітні домагання українські, щоби Євангеліе читано в церкві українською мовою, не були для нас новиною. Український народ домагався тільки, щоби в церкві його було так, як в старі часи...

Знаючи все це, яким дивним стає вперта й довга боротьба Московського Св. Синоду проти бажання українців мати Св. Письмо в рідній мові... Пригадаю тут, що коли Пилип Морачевський послав свій переклад Євангелія українською

мовою митрополитові Петроградському Ісидору, то митрополит відповів Морачевському таким листом своїм 14 листопада 1860 року: «По частномъ, совещаніи съ Святейшимъ Синодомъ, уведомляю Васъ, что переводъ Евангелій, сделанный Вами или другимъ кемъ-либо, не можетъ быть допущенъ къ напечатанію...».

4. Учительне Євангеліє було українською мовою

Дуже цікавим явищем у церковнім житті України XVI і XVII віків були так звані Учительні Євангелія. З'явилися вони як результат великого домагання вірних чути церковну казань і Євангеліє українською мовою. Учительні Євангелія — це спочатку переклад грецького Учительного Євангелія Св. Отця Калиста, архієпископа Константинопольського і Вселенського Патріярха. Змістом цієї книжки єсть казання на кожную неділю й свята урочисті. Кожна казань розпочинається денним Євангелієм, після якого йде казань, — все це тогочасною народною українською мовою.

Учительні Євангелія призначалися для церковного вжитку; а щоб прості люде більше їх розуміли, тому писано їх мовою українською. Питання про переклад Учительних Євангелій на живу мову знято було ще в середині XVI віку: вірні щодо цієї справи поділилися: одні вимагали перекладу, другі були проти цього, боючись новини.

Про все це виразно свідчить передмова до Учительного Євангелія 1568 року, надрукованого в Заблудові коштом Григорія Ходкевича. Ходкевич розказує, що він захотів, щоби «слово божіє розмножилося и наученіє людем закону греческаго ширилося». Далі каже: «Помыслилъ, же былъ есми й се, иже бы сію книгу виразуменія ради; простихъ

людей преложити на простую молву, ѿ имель есми о том попеченіе великое. Ъ совещаща ми люди мудрые, в том писме оученые, иже прекладаніемъ з давныхъ пословицъ на новыѣ помилка чинится немалая, яко же и ныне обретається в книгахъ новаго перевода. Того ради сію книгу, яко здавна писаную, велель, есми се выдруковати, которая каждому не есть закрыта, ѿ къ выразуменію не трудна, ѿ къ чтенію полезна»...

Як бачимо, намальовано картинку, немов з наших часів взяту...

Євангеліє це надрукували друкарі-москалі: Іван Хведорів та Петро Тимофіїв, що тоді втікли з Москви; певне, це під їх впливом Ходкевич і залишив думку свою видрукувати цю книгу в перекладі на українську мову.

Проте життя взяло своє, Учительне Євангеліє скоро було перекладено українською мовою і вона вже в рідній мові широко вживалася в церкві, про що красномовно свідчать передмови до цих Євангелій. Так, ще в передмові до Учительного Євангелія 1568 року читаємо, що книга «предана церкви Божієй по всяку неділю читатися, також и на господскія праздники ѿ прочихъ святыхъ, на поученіе христоименитымъ людемъ, ко исправленію душевному и телесному божією помощію видрукована».

В заголовку друкованого Учительного Євангелія 1606 р. читаємо: «Поученія избранена отъ святого Евангелія ѿ отъ многихъ божественныхъ писаній, глаголемая отъ архиерея изъ устъ въ всякую неділю, на ноученіе христоименитымъ людемъ, или прочитасма, такжеде ѿ на господскія праздники».

В передмові до учительного Євангелія Кирила Транквиліона (с. 8), надрукованого в Рохманові 1619 року, знаходимо: «Достоить сію книгу душеспасительную не тылко въ церкви, но и в дому своемъ иметь всякому правоверному христіанину».

Цікаве місце про це ж саме знаходимо й в передмові до Учительного Євангелія 1637 року, надрукованого в Києво-Печерській Лаврі. В цій передмові митрополит Петро Могила наказує священикам читати це Євангеліє, і додає: «зласти нащее Архиерейское отческо наминаемо й приказуемо, абысте чесности ваши пилне, й с приготованіємъ, належитымъ, в читаню тоє Православное Науки обиралися».

Учительне Євангеліє, з'явившись в Україні десь коло половини XVI віку, стало дуже популярною книжкою й широко розійшлося по всій Україні; її багато раз друковано, наприклад, у 1568, 1595, 1606, 1616, 1619, 1637, 1696 роках і ін. Не менше ширилась ця книжка в писанім виді — до нашого часу збереглося більше 50-ти різних рукописних примірників Учительного Євангелія.

Серед давніх перекладів Письма Святого українською мовою Учительним Євангеліям, безумовно, належить перше місце. Вони широко розійшлися в гущу народну й були улюбленою книжкою простого читача; от з-за чого з'явилося так багато різних редакцій цих Євангелій, от з-за чого так багато осіб бралось за складання їх.

Цікаво підкреслити, що серед півсотні рукописних учительних Євангелій дуже мало копій із друкованих і дуже мало подібних одна на одну. Життя вимагало, щоби в церкві казань і Євангеліє читано було живою мовою, тому й з'являлися різні переклади — і дедалі, то все чистішою й більш народною живою українською мовою.

На жаль, повинен підкреслити тут, що ані самі Учительні Євангелія, ані мова їхня не знайшли ще свого наукового дослідника. Шкода, бо детальне вивчення Учительних Євангелій дало б немало нового для історії культурного життя старої України.

Детальне вивчення мови всіх Учительних Євангелій, що дійшли до нас, як друкованих, так і особливо писаних, дасть багато цікавого матеріалу для історії української мови, для історії зросту нашої старої літературної мови і її наближення до мови народної.

Учительні Євангелія мали велике поширення не лише по Україні — вони розійшлися широко й по Москві, а також і по всіх слов'янських православних землях. Так, до нас дійшло свідоцтво, що Орловський батюшка XVII віку, автор «Статира», називає українське Учительне Євангеліє Кирила Транквиліона «світильником» і він витвердив цю книжку навіть на пам'ять... Він же розкажує, що книжку цю знайшов де в кого зі своїх орловських прихожан і їм вона дуже вподобалась. Сам патріярх московський Іоаким читав цю книжку року 1675-го людям в церкві.

Вільно ходили ці книжки поміж людом, вільно їх читано по церквах аж до кінця XVI віку.

І тільки з часу приєднання церкви Української до Московської, цебто з 1686 року, починається занепад наших Учительних Євангелій. Московський Собор 1690 р., осудивши й спаливши одне з Учительних Євангелій, — Кирила Транквиліона 1619 р., кинув на них велике підозріння. Пізніше від України однято було право вільного друку своїх книжок і таким чином Учительних Євангелій московська духовна цензура вже більше не пропускала до друку. А потім, певне за часів цариці Катерини, було й заборонено читати по церквах ці Учительні Євангелія...

Так вивелась з України книжка, що два віки була в церковному вжиткові, книжка надзвичайно корисна, що мала на народ український великий і добрий вплив, що давала йому в мові його рідній пожиточну страву духовну...

5. Книги Старого Завіту були в українській мові

Знала стара Україна й переклади старозавітних книг на українську мову, знала й вживала їх не тільки для домашнього, але й для церковного вжитку.

Переклади ці розпочалися дуже рано, ще в другій половині XV віку, раніше праць Франциска Скорини. А з початку XVI віку, під впливом праць Скорини, число перекладів біблійних книг все збільшується та збільшується.

На жаль, ми не тільки не маємо наукового досліджу над цими перекладами, але навіть не знаємо точного списку всіх перекладів біблійних книг на українську мову.

Повинен тут підкреслити, що в ті часи — XV-XVII віки — Україна й Білорусь жили майже одним культурним життям і поволі виробляли літературну мову, до певної міри спільну обом цим народам; проте в мові цій риси українські помітно беруть гору над рисами білоруськими. От з-за цього часто дуже трудно, а то й неможливо, сказати точно, чи перед нами пам'ятка українська чи білоруська. У всякому разі, й білоруський народ багато працював, вкупі з народом українським, над перекладом біблійних книжок на рідну мову.

Велику, незабутню працю поклав для перекладу Біблії на живу мову доктор Франциск Скорина, родом «изъ славного города Полоцка», що з 1517 по 1525 рік переклав на живу мову більшість біблійних книг. Робив він це «Богу ко чти и людем посполитим к науце», щоби «всякий человек простий и посполитый, чтучи их или слушаючи, может поразумети, что есть потребно к душному спасению его». Праця Скоринина була дуже добрим початком, бо після неї на Україні з'являється багато різних перекладів біблійних книг українською мовою.

Як бачимо, стара Україна мала досить перекладів біблійних книг на українську мову; книги ці не тільки ходили по руках побожних читачів, але могли вживатися й в церкві.

6. Інші церковні книжки були українською мовою

Знала Україна й інші богослужбові й церковні книжки українською мовою, знала це з найдавніших часів.

Найперші друки українські не з'явилися на Вкраїні, а поза її межами — це були видання Швайпольта Фіоля в Кракові, а саме року 1491-го тут вийшли Восьмигласник і Часословець з ясними ознаками української мови. В той час у Кракові була велика українська колонія, яка мала свою православну церкву, — головним чином для потреб цієї колонії й надрукував Фіоль свої видання. І до самого останнього часу існувала в Кракові церква, де папа дозволяв правити служби (католицькі) церковнослов'янською мовою.

Стара Україна мала повну змогу читати в церкві по-українському не тільки Євангеліє, але й Апостола. Я вже вище згадував, що року 1581-го Валентин Негалевський переклав на українську мову весь Новий Завіт, отже тут була змога мати й Апостола в рідній мові. Крім цього, до нашого часу зберігся так званий Герляхівський толковий Апостол кінця XVI віку (зберігається в приватній бібліотеці Ю. А. Яворського у Львові), писаний доброю українською тогочасною мовою. Зазначу ще тут, що в Києві, в бібліотеці Софійського собору під ч. 43 зберігається цікавий переклад Апокаліпсиса на українську мову, в рукописові XIX віку.

В старі віки на Вкраїні, таким чином, безумовно Євангеліє й Апостола читали й по-українському.

А що це було так, про це красномовно свідчить нам ще й протест проти такого читання відомого оборонця церковнослов'янської мови, полеміста кінця XVI — початку XVII віку Івана Вишенського. Він писав: «Евангеліє й Апостола въ церкви на литургіи простымъ языкомъ не выворачайте, по литургіи же для выrozumенья людского попросту толкуйте й викладайте; книги церковныє все й уставъ словянскимъ языкомъ друкуйте».

Звичайно, цієї поради Івана з Вишні мало хто слухав і Євангеліє й Апостол таки читалися в церквах наших українською мовою. Тею ж мовою друкувалися книжки...

На Утрені, на кожне свято по шостій пісні по монастирях завжди читається Синаксар. Тут дається пояснення свята, відповідна наука, життя святого і т. ін. Розпочинається Синаксар двостихом. От ці Синаксарі разом з двостихом на Україні завжди читалися українською мовою, щоби народ краще зрозумів те свято, що наступало.

Катехизис в рідній мові теж був і, як бачимо, вільно читався в церкві.

Коли потрібно було читати життя святих, то їх досить було українською мовою. Згадаймо хоча б життя Олексія, Чоловіка Божого, в перекладі ще кінця XV віку. Згадаймо величезну працю Св. Димитрія Туптало, митрополита Ростовського, — перша редакція цих житій була тодішньою літературною українською мовою.

Знала стара церква українська й акафісти рідною мовою; так, року 1726-го Київський митрополит Іосаф Кроковський склав акафіста Св. Варварі українською мовою (але надрукувати цього акафіста Москва не дозволила).

В рукопису XVI віку збереглося «Слово оучително»

Св. отця нашого Іоана Золотоустого на Великдень, в перекладі на українську мову.

Книжок для релігійного читання було в той час досить як для монахів, так і для побожних світських людей, — все це українською мовою. Згадаймо, наприклад, «Четью», що «списана въ гради оу Камянци» 1397 р. Березкою Поповичем, — вона має багато народних слів. Були Прологи й Миней ще з XV віку, які мають у собі багато українських елементів; або згадаймо хоча б такі твори, як «Руно Орошенное» Св. Димитрія Туптало, що мало 8 видань і обійшло всі закутки Росії та України. Згадаймо «Небо Новое» 1665 р. Іоанникія Галятовського, що мало три видання й широко розійшлося по всій Україні, Галичині і Москві. Приклади з цієї книжки — чуда Богородиці — скрізь вільно бралися проповідниками для церковної науки. І багато інших.

7. Текст служб Божих вимовлявся по-українському

Тексти служб Божих у старій Україні виголошувалися по церквах із щирою, правдивою українською вимовою, бо вимови московської тоді ще не знали на Вкраїні. Що справді в церкві Українській була своя рідна вимова, про це є багато доказів. Їх я зібрав у своїй статті «Як треба вимовляти букву є в церковнослов'янських текстах». З рідною українською вимовою не тільки виголошували священники й читали дячки, з цею ж вимовою й співали церковні пісні хористи.

Свою рідну вимову українське духовенство занесло навіть і на Москву. Письменники московські, особливо в XVIII віці, часто скаржились, що українці через церкву та школу, які вони міцно тримали в своїх руках, заносять до їхньої мови чужу

Ікона всіх святих, що в Україні просіяли

їм вимову. Так, скаржитися на це А. Сумароков у статті своїй «О правописаніи»: «А особливо певчія многое преобразили... Малороссіянци вместо Тебе Господи — Тоби Господы й вместо Господи помилуй поють иногда Господи помылуй и такъ даляя. Но естли намъ писать по выговору Малороссійскому, такъ, должны мы вместо лета говорить лита, а вместо только — тилко и протч., или вместо однако — однакъ и протч., изъ чево многое уже й воспріято».

І як це не дивно, а таки по московських церквах пішла наша українська вимова — наш наголос, наше Г, навіть наше І замість Ъ; по московських церквах це було й за старі віки, а в першій половині XVIII віку це стало річчю звичайною; а в придворних церквах українську вимову заведено було навіть офіційно...

8. Стару українську церкву зруйновано

Таким чином, як ми бачили, українська мова в старі віки була на Вкраїні й мовою церкви. Українською мовою проповідники наші постійно навчали народ. В українській мові читано в церкві Євангеліє й Апостола; українською мовою читано Синаксарі, Катехизис, життя святих і т. ін. Служба Божа правилася з правдивою українською вимовою. Коли додамо до цього свої українські звичаї церковні, то бачимо, що стара церква наша справді була українською...

І такою була наша церква всі віки свого незалежного існування (тільки номінально вона підлягала Царгородському патріархові). І вільно славила вона Бога рідною мовою своєю, і вільно точилося національне життя її...

Такою була церква наша аж до 1654 р., до року приєднання України до Москви. З 1654 р. розпочинається впертий похід московських патріархів на Українську церкву, що бажали й її взяти під свою

владичну руку. Довго й завзято боронилася церква Українська, відмовляючись іти під Москву. 32 роки не здавалася вона, але нарешті, року 1686-го, Москва перемогла — церкву нашу приневолили піти під патріярха московського...

І все ж таки й після цього не губила церква наша своїх національних надбань. Навпаки, вела ці надбання дальше, поглиблювала й збільшувала їх, поскільки це було можливим їй.

Ще з кінця XV віку на Україні ясно зазначилася думка завести рідну свою мову до церкви; і ця ідея церкви з живою мовою, як мовою богослужбовою, ніколи не вмирала на Україні. Вона мала багатьох оборонців, що завзято боронили її й не давали їй потухнути. Звичайно, вона мала й своїх ворогів, що виступали проти неї.

Ще Симон Будний, в передмові (с. 5) до свого перекладу Біблії на польську мову 1572 р. писав: «Glupstwo to jest mowa iedney krainy gardzic, a drugiey slowka pod niebiosa wynosic».

У додаток до попереднього наведу ще ось таку оборону Письма Святого рідною мовою від нападів «своїх людей». До нашого часу зберігся твір 1670 р. решетилівського (на Полтавщині) священика Семена Могили під назвою «Наука християнская зъ Евангелія въ коротце зложная, въ кожную неделю и праздники Господскыя и Богоматерныя, на увесь целый рокъ, барзо простою мовою й діялектомтъ, ижъ и найпростішому човекови спадно понятая» (рукопис зберігається в бібліотеці Київського Софійського собору під № 180).

Так у XVII віці боронив решетилівський священик ідею церкви в живій мові від нападів на неї і обвинувачення навіть в «герезії».

Але Москва була впертою й повела довгий і

завзятий похід на церкву Українську, потроху забираючи від неї всі її національні ознаки...

І після впертої й довгої боротьби від Св. Київської Лаври було відібрано споконвічне право її вільного друку богослужбових книжок. Нас було приневолено тоді друкувати свої богослужбові й релігійні книжки тільки після московської духовної цензури, тільки по московських зразках... У нас відібрали право друкувати ці книжки своєю рідною мовою...

Це була найбільша кривда нашій церкві, це був найдошкульніший удар і по нашій культурі...

На церкву нашу, зараз же по приєднанні її до церкви Московської, кинуте було офіційно велике підозріння в «єретичестві», ніби-то в «нечистоті» наших догматів віри...

І коли за патріярха на Москві став Іоаким (1673-1690), людина жорстока і майже без всякої освіти, але з кріпкою волею, він зненавидів українців і навів на них цілий погром. Патріярх настояв, щоб на Московському соборі в 1690 р. осудили українські книжки, ніби боронячи нарід свій «оть прелести латинскія, еже Кіевскія новыя книги утврждають»... І собор прокляв українські книжки, наклав на них «проклятво и анафему, не точію сугубо й трегубо, но и многубо»... І ті книжки, які сам патріярх читав людям у церкві, попалили на площі»...

Добившись осуду книжок наших, Москві вже легше було заводити у нас й свої богослужбові книжки.

Цариця Катерина вже доценту добила нашу церкву, зробила з неї церкву московську. Пляномірно, крок за кроком, нищили нам наші національні ознаки й звичай, аж поки зовсім не змосковщили церкви нашої...

І почали з того часу релігійні книжки наші друкувати вже не мовою рідною, а мовою чужою...

Українські богослужбові книжки забрали годі з наших церков і замінили їх на книжки московські...

Національні українські звичаї силою викидали нам з нашої церкви...

Заборонили церковну проповідь українською мовою і завели проповідь московську, народу незрозумілу...

Слово Христове, святе Євангеліє, замовкло з того часу в рідній мові...

Наука Апостолів так само змушена була замовкнути в живій, народу доступній, мові...

Учительні Євангелія, що так пишно заколосилися в нас, було заборонено читати в церкві і тим вони потроху й зникають з церковного вжитку...

Українську вимову, помалу було цілком виведено з України і замість неї заведено виразну московську вимову... І тексти служб Божих, особливо після Катерининих наказів, вже не правили у нас так, як споконвіку було то на Вкраїні — почали вимовляти їх «голосом великоросійським»...

Старі наголоси українські, що були в наших богослужбових книжках, замінено нам на московські (вдерлися ці наголоси навіть до церкви в Галичину)...

Одна тільки українська церква за кордоном — у Галичині, Прикарпатті та Буковині — не підпала під московський вплив і зберегла до нашого часу більшість своїх українських колишніх ознак, зберегла українську вимову богослужбового тексту, проповідь рідною мовою і деякі українські церковні звичаї.

А в нас все це було відібрано...

От тому, домагаючись певних реформ і змін у церкві, ми не можемо назвати цього «українізацією» церкви. Ні, це не українізація; ми нічого не українізуємо, новин ніяких не заводимо, бо все це ми вже цілі віки мали, нам тільки відібрали його...

Ми домагаємось лише самого простого: повернути

церкву нашу в той стан, якою була вона колись, до з'єднання з церквою московською. Ми хочемо тільки вивести з церкви своєї те чуже, що силою було принесено нам... Ми хочемо в цій справі тільки правди, простої, елементарної правди...

От з-за чого та справа, яку ми ведемо, це не «українізація» нашої церкви. Ні, це тільки «розмосковлення» її...

* * *

Думка про заведення живої мови до церкви постала на Україні ще в кінці XV віку; ніколи не вгасала у нас свята ця ідея і тільки різні несприятелі історичні обставини не давали можності провести її до церкви в повному розмірі. XVI вік — золотий вік в справі знаціоналізування церкви Української. І тільки напади на православну церкву, що тоді посипались на неї зо всіх боків, не дали можності українській мові вже тоді, вже в XVI віці, стати мовою богослужбовою, бо православ'я й національність тоді хибно зв'язали з церковнослов'янською мовою...

І чотири віки не вмирала проте на Україні свята ця ідея — зробити мову українську мовою богослужбовою. І тільки оце тепер, з 1920 року, ми вже маємо повну змогу славити Бога свого рідною, дорогою й милою нам українською мовою...

Довгий і тернистий шлях пройшов народ український, несучи на вітар Божий найдорожчу жертву свою — рідну мову... Багато на довгім шляху цім було колючого терену і тому шлях цей густо всипано костем і полято кров'ю кращих синів українських, що мужньо берегли й боронили рідну церкву свою...

І ось тепер ми таки дочекалися найбільшого свята свого...

Бог наш, Великий Бог Православний, заговорив до нас рідною мовою нашою...

І тому ми кріпко віримо й щиро сподіваємось, що українська мова назавжди піде до церкви й міцно стане вже мовою богослужбовою. І великий український народ з переповненого серця побожно складе у Святого Престолу Божого свою найдорожчу всенародну жертву хваління — свою мову живу...

І тоді на Великій Вкраїні сповняться мрії дідів наших, бо тоді вже во віки вічні хвалитимуть Бога живого милозвучною, всім зрозумілою українською мовою!..

В живій церкві живая душа
Нехай Господа хвалить живого
Живим словом своїм повсякчасно,
Нині й завжди, і навіки віків!..

*25 листопада Року Божого 1921, в 16-м місяці журби
безупинної по Рідному Краєві*

30 грудня 2018 року
Віряни Суванівського
Храму Покрови
одногласно підтримують
рішення про приєднання
Покровської Церковної
Громади
до Єдиної Помісної
Автокефальної
Православної Церкви
України!

Молитва за Україну

Яке чарівне небо,
яка прекрасна земля, які добрі люди!
Господи!

Україна - це Твій Подарунок
усьому світу!

Хай же, Господи Боже наш,
всі, хто тут живе

і кого Ти ще приведеш
сюди жити, будуть вдячними

Тобі і живуть як рідня,
як брати і сестри, як Твої діти,
як Твій народ!

Хай добре живуть вони на цій землі
і хай люблять -

і один одного, і оце небо,
оцю землю,

ці квіти, цей хліб,

цю мову і пісню -

цей чудовий Подарунок Твій
всім нам, українцям!

Господи Боже наш!

Це все Твоє! Це Любов Твоя!

Це Радість наша!

Слава Тобі навіки вічні!

Амінь

* * *

Ти знаєш, що ти — людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

Більше тебе не буде.
Завтра на цій землі
Інші ходитимуть люди,
Інші кохатимуть люди —
Добрі, ласкаві й злі.

Сьогодні усе для тебе —
Озера, гаї, степи.
І жити спішити треба,
Кохати спішити треба —
Гляди ж не проспи!

Бо ти на землі — людина,
І хочеш того чи ні —
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

Василь Симоненко

Підготували:
священик Володимир Дерев'яно,
священик Павло Тепін,
Ігор Чечель,
Григорій Бондаренко,
Володимир Філіпов

Обкладинка:
Пересопницьке Євангеліє
Ілюстрації:

фото - Олег Хижняк,
Володимир Калінін та з інтернету

Книга-дарунок

Священик Василь Пишний,
Храм Покрови, с.Рубанівське,
Васильківський р-н., Січеславська обл.,
т. +380675238992,
т. +380502341503
www.naviky.dp.ua naviky@ukr.net
вул. Володимира Вернадського,
буд. 35-б, к. 1, кв. 55, м. Дніпро,
49027, Україна

Надруковано в типографії "Літограф"

Радіймо!

